

แนวทางการอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของวัดในสมัยเจ้าแม่จามเทวีวงศ์ Guidelines for Preserving the Cultural Landscape of Temples During the Chamathewiwong Period

พัลลภ หารุกัจจา, เทพประวิณ จันทรแรง,
ธวัชชัย ไชยวุฒิ, สุชัย สิริวิกุล

Panlob Harukhamja, Thepprawin Chanraeng,
Tawatchai Chaiwoot, Suchai Siriraweeul

วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Lamphun Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author, Email: panlob19@hotmail.com

Received: 2024-12-02 Revised: 2024-12-21 Accepted: 2024-12-24

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของวัดในสมัยเจ้าแม่จามเทวีวงศ์ การนำพระพุทธรูปจากกรุงละโว้ขึ้นมาเผยแพร่ในหริภุญชัย นครของพระนางจามเทวี ได้ทูลขอพระราชทานช่างต่าง ๆ เช่น สถาปัตยกรรม วิศวกร นักประติมากรรม แพทย์ โหราจารย์ เศรษฐวานิช กรรมกร โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระไตรปิฎกและพระภิกษุผู้ทรงพระไตรปิฎกอีกด้วย การอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของวัด คือ 1. วัดคูระมก (วัดรมณียราม) ควรมีการปรับปรุงภูมิทัศน์ภายในวัด ทำการขุดค้นและสังเคราะห์ข้อมูลทางโบราณคดีเพิ่มเติม 2. วัดสังฆาราม (ประตูลี้) ควรมีแผนงานเชื่อมโยงการท่องเที่ยว และจัดทำแผนการท่องเที่ยวเชื่อมโยงวัดพระธาตุหริภุญชัยและวัดสี่มุมเมือง 3. วัดมหาวัน (มหาวนาราม) ควรมีการวางแผนการใช้พื้นที่และการปรับปรุงภูมิทัศน์ภายในวัดให้มีความร่มรื่น 4. วัดพระคงฤๅษี (อาพัทธาราม) ควรมีการวางแผนการใช้พื้นที่และการปรับปรุงภูมิทัศน์ภายในวัด การปฏิสังขรณ์ พื้นปูวัดให้มั่นคง ยั่งยืน 5. วัดดอนแก้ว (เขตวัน) ควรมีปรับปรุงภูมิทัศน์สระน้ำรอบพื้นที่ เพื่อแสดงขอบเขต แผนงานเผยแพร่ความรู้สู่ชุมชน 6. วัดจามเทวี (อรัญญิกรัชมการาม) ควรศึกษาทางโบราณคดีเพิ่มเติม ปรับปรุงภูมิทัศน์และป้ายแสดง ความสำคัญของโบราณสถาน 7. วัดสันป่ายางหลวง (มาลิวาราม) ควรมีแผนงานเผยแพร่ความรู้ ปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองลำพูนสู่ความยั่งยืนในปัจจุบันและในอนาคต

คำสำคัญ: การอนุรักษ์, ภูมิทัศน์วัฒนธรรม, วัด, จามเทวีวงศ์

Abstract

This academic article aims to propose guidelines for preserving the cultural landscape of temples during the Chamathewiwong era. The introduction of Buddhism from Lawo to spread in Hariphunchai Nakhon under Queen Chamadevi. He requested various technicians such as architects, engineers, sculptors, doctors, astrologers, Setthawanich, laborers Especially the Tripitaka and the monks who hold the Tripitaka as well. Preserving the cultural landscape of the temple is: 1. Wat Ku Ramak (Wat Rommaneeyaram) should improve the landscape within the temple. Conduct additional excavations and synthesize archaeological data 2. Wat Sangkharam (Pratu Li) should have a plan to connect with tourism. and create a tourism plan linking Wat Phra That Hariphunchai and Wat Si Mum Mueang. 3. Wat Mahawan (Maha Wanaram) should have a plan for using the space and improving the landscape within the temple to make it shady. 4. The temple Phra Khong Ruesi (Apattharam) There should be a plan for the use of space and improvement of the landscape within the temple. Restoration Restoring the temple to be stable and sustainable. 5. Wat Don Kaeo (Chetawan) should improve the landscape of the pond around the area. to show boundaries Plan to disseminate knowledge to the community 6. Wat Chamdevi (Aranyikaramkaram) should be further studied archaeologically. Improving the landscape and signs showing the importance of ancient sites. 7. Wat San Pa Yang Luang (Maluwaram) should have a plan to disseminate knowledge. Cultivate awareness in preserving and developing Lamphun city towards sustainability now and in the future.

Keywords: Preserving, The cultural landscape, Temples , Chamathewiwong

บทนำ

อาณาจักรล้านนาเป็นดินแดนที่พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองมากกว่า 1,300 ปี แต่เดิมก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามาดินแดนล้านนาก็มีลักษณะเหมือนกับดินแดนกลุ่มชาติพันธุ์ไทอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกัน คือนับถือผี วิญญาณบรรพบุรุษ และสิ่งที่มีอำนาจเหนือ

ธรรมชาติ มีความเชื่อในโชคกลางของคลัง โชคชะตาราศี ถือฤกษ์งามยามดี (เมื่อจันวันดี) ตามวิถีแห่งสังคมที่เลี้ยงชีพด้วยการล่าสัตว์และเกษตรกรรมที่ต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติในการดำรงชีวิต ภายหลังพระพุทธศาสนาได้เข้ามาเผยแผ่จนประดิษฐานตั้งมั่นเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก เนื่องจากพระสงฆ์สาวกได้ร่วมกันเผยแผ่ครั้งใหญ่ซ้ำกันถึง 3 ครั้ง ดังปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นว่า (ประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ต้อยเขียว, 2537: 2)

ครั้งแรก พ.ศ. 1204 ในรัชสมัยพระนางจามเทวี พระราชธิดากษัตริย์มอญแห่งเมืองละโว้ อาณาจักรทวารวดี เสด็จขึ้นมาครองเมืองหริภุญชัย (ลำพูน) ในครั้งนั้นพระนางได้นำพระมหาเถระผู้รอบรู้พระไตรปิฎกจำนวน 500 รูป พร้อมด้วยบริวารจำนวนหนึ่งขึ้นไปด้วย ดังความปรากฏในตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ ว่า

“...พระเจ้าจักรพรรดิ มีพระธิดาองค์หนึ่งพระนามว่า พระนางจัมมเทวีเป็นอัครมเหสี ของพระเจ้าประเทศราชในเมืองรามัญกำลังทรงครรภ์ได้ 3 เดือน เจ้าจักรพรรดิทรงส่งพระนางจัมมเทวี พระธิดาของพระองค์ ให้มาครองราชสมบัติในที่นี้ (หริภุญชัย) ฝ่ายพระนางพร้อมด้วย บริวารหมู่ใหญ่ จำพวกละ 500 องค์ กับพระมหาเถระทรงไตรปิฎก 500 องค์ ลงเรือมา ตามแม่น้ำพิงค์ 7 เดือน จึงบรรลุถึงเมืองนี้...” (แสง มนวิฑูร, 2552: 187)

นอกจากพระนางจามเทวีจะนำพระพุทธศาสนามาเผยแผ่ด้วยแล้ว ยังนำอารยธรรมแบบทวารวดีมาเผยแผ่ด้วยโดยเฉพาะพุทธศิลปกรรม เช่น พระสถูปทรง 4 เหลี่ยม สุวรรณจังโกฏเจดีย์ เป็นต้น ภายหลัง พระเจ้าอาทิตย์ราชทรงสร้างพระธาตุหริภุญชัย ปูชนียสถานสำคัญทางพระพุทธศาสนาในเมืองหริภุญชัย ในสมัยนั้นพระสงฆ์เอาใจใส่ต่อการศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกและเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่บริสุทธิ์ จึงทำให้พระพุทธศาสนาในยุคแรกมีความเจริญรุ่งเรืองและประดิษฐานตั้งมั่นอย่างรวดเร็ว

ภูมิทัศน์วัฒนธรรม เป็นสิ่งที่ควรนำมาศึกษาอย่างยิ่งเพราะเป็นภูมิความรู้ทางปัญญาที่แสดงแนวคิดผ่านทางวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัยที่ผ่านทางวัตถุด้านศาสนสถาน อันเป็นประวัติศาสตร์ที่นำไปสู่การสืบค้น ที่สะท้อนถึงเรื่องราวต่างๆ ในด้านสิ่งแวดล้อม วิถีชีวิต ศาสนาที่นำไปสู่ความมีวัฒนธรรมที่ดีงามที่สะท้อนให้เห็นถึงควมมีคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์และช่วยสืบทอด อันจะนำไปสู่การเชื่อมโยงในยุคปัจจุบันหรือนำสู่ไปการการผสมผสานกันกับวัฒนธรรมใหม่โดยต้องมีจุดยืนที่เข้มแข็ง ที่ต้องมีการร่วมมือกันในการสร้างอัตลักษณ์ความเป็นพุทธสถาปัตยกรรมล้านนาที่สามารถอยู่ในยุคปัจจุบันได้อย่างสวยงาม

ในสมัยเจ้าแม่จามเทวีวงศ์ แนวคิดการสร้างวัดมีความสำคัญต่อการพัฒนาศาสนาและวัฒนธรรมของชุมชน โดยเฉพาะในด้านการสร้างศูนย์กลางทางศาสนาและสังคม วัดถูกมองว่าเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นที่เรียนรู้และแลกเปลี่ยนความรู้ด้านวัฒนธรรม

นอกจากนี้ยังเป็นที่รวบรวมชุมชน เพื่อส่งเสริมความสัมพันธ์และความสามัคคีในสังคม การส่งเสริมศาสนา วัดทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา รวมถึงการจัดกิจกรรมทางศาสนาและการสอนธรรมะ ศิลปกรรม การสร้างวัดในสมัยนี้มักมีการผสมผสานระหว่างศิลปะท้องถิ่นกับศิลปะจากอารยธรรมอื่นๆ ทำให้เกิดความหลากหลายทางสถาปัตยกรรม การศึกษา วัดเป็นสถานที่ให้ความรู้ ไม่ว่าจะเป็นการเรียนการสอนทางศาสนา หรือความรู้ด้านอื่นๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน การพัฒนาเศรษฐกิจ วัดยังมีบทบาทในการส่งเสริมเศรษฐกิจของชุมชน ผ่านการจัดงานประเพณีและการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ

ดังนั้นผู้เขียนจึงมีความสนใจในการเขียนและกล่าวถึงการสร้างวัดในสมัยเจ้าแม่จามเทวีวงศ์จึงไม่ใช่เพียงแค่การสร้างสถานที่ทางศาสนา แต่ยังเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและวัฒนธรรมในยุคนั้นอีกด้วย และกลายเป็นพุทธสถาปัตยกรรมล้านนาที่มีคุณค่ามาจนถึงปัจจุบัน

พุทธศิลปกรรมในล้านนายุคหริภุญชัย

การศึกษาพุทธศิลปกรรมในล้านนาคงต้องเริ่มศึกษาจากยุคหริภุญชัยก่อน เนื่องจากประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในล้านนาที่ได้รับการจารึกอย่างชัดเจนเริ่มจากยุคนี้นี้และถือเป็นยุคสำคัญที่จะทำให้เห็นพัฒนาการของพุทธศิลปกรรมที่มีลักษณะล้านนาในยุคต่อมา โดยเฉพาะการสร้างวัด การสร้างพระธาตุเจดีย์ การสร้างพระพุทธรูป การสร้างพระพิมพ์ การสร้างวิหาร ตลอดจนศาสนวัตถุอื่นๆ ทั้งนี้เราจำเป็นต้องศึกษาทำความเข้าใจพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ก่อน (สุรพล ดำริห์กุล และคณะ, 2549: 10) โดยเฉพาะประวัติศาสตร์อาณาจักรหริภุญชัย โดยอาศัยหลักฐานอ้างอิง 3 แหล่ง ได้แก่

1. ด้านเอกสารประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหรือบางท่านอาจเรียกว่าตำนาน ได้แก่ ชินกาลมาลีปกรณ์ จามเทวีวงศ์ และตำนานมูลศาสนา แต่งเป็นภาษาบาลีโดยพระภิกษุชาวล้านนาราว 500 กว่าปี
2. ศิลาจารึกอักษรอมฤตโบริก พบที่จังหวัดลำพูน 8 หลัก และเชียงใหม่อีก 2 หลัก แต่หลักที่เก่าที่สุดมีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-16
3. หลักฐานทางโบราณคดี นักโบราณคดีได้ศึกษาชั้นดิน ภาชนะดินเผา ร่องรอยสถาปัตยกรรม พระพิมพ์ ตลอดจนงานพุทธศิลป์ต่างๆ อันเป็นข้อมูลสำคัญที่ทำให้ทราบถึงการตั้งถิ่นฐานในเขตเมืองหริภุญชัยหรือจังหวัดลำพูนในปัจจุบัน จนได้ข้อสรุปว่าดินแดนแห่งนี้มีอายุเก่าแก่ถึงพุทธศตวรรษที่ 11-12

ในวัฒนธรรมล้านนาอดีตกาล กล่าวได้ว่าวัดเป็นศูนย์กลางในการปกครอง เป็น

สถาบันที่อยู่ระหว่างชุมชนกับพระมหากษัตริย์ กษัตริย์และผู้ปกครองทุกระดับชั้นได้ใช้วัดเพื่อสร้างความชอบธรรมในการบริหารจัดการบ้านเมืองของตน โดยมีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวพัน เช่น หลักทศพิธราชธรรม หลักการสงเคราะห์ หรือแม้กระทั่งพิธีกรรมทางศาสนา วัฒนธรรมประเพณี และความเชื่อความศรัทธา นอกจากนี้ยังกล่าวได้ว่า สิ่งก่อสร้าง สถานที่ตั้งของวัด ตลอดจนการวางระบบในการก่อสร้างโดยสอดคล้องกับปรัชญาธรรมทางศาสนาของวัด นับว่าเอื้อประโยชน์ต่อจิตวิญญาณของผู้คนในสังคมเป็นอเนกประการ

พุทธสถาปัตยกรรมของวัดที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นโดยคำนึงถึงสุนทรียภาพและประโยชน์ใช้สอยล้วนแล้วแต่อยู่ภายใต้หลักคิดและปรัชญาทางพระพุทธศาสนา โดยพุทธสถาปัตยกรรมล้านนาที่เด่นๆ ได้แก่ วัด ศาสนสถาน สิ่งก่อสร้าง อาคาร หรือพื้นที่อื่นใดที่กำหนดขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยหรือเพื่อประโยชน์ในเชิงสัญลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะวัด วัดในฐานะที่เป็นโรงเรียนหรือแหล่งเรียนรู้ วัดในฐานะเป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาและพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ และวัดในฐานะเป็นที่พำนักพักพิงของผู้เลือกเส้นทางบุญนี้

แนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรม

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมทำโดยศึกษาวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่ส่วนต่างๆ โดยยึดเอาสิ่งที่ปรากฏอยู่ในภูมิทัศน์เป็นแนวทางในการศึกษาวัฒนธรรมของกลุ่มชน โดยเน้นเฉพาะภูมิประเทศที่มนุษย์ได้ดัดแปลงปรับปรุง มาเป็นหลักในการศึกษาถึงความแตกต่างของวัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่ แบ่งได้เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ปรากฏชั่วคราว เช่นการแสดงพิธีกรรมศาสนา และภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ปรากฏถาวร เช่น สิ่งก่อสร้างต่างๆ ทั้งสองอย่างเป็นวัตถุทางวัฒนธรรมในการสร้างร่องรอยบนผืนโลกด้วยฝีมือมนุษย์ (human imprints on the surface) พบว่านักภูมิศาสตร์วัฒนธรรมสนใจศึกษาเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมใน 3 แง่มุมด้วยกัน (พรธงาม ขพานท์, 2526: 50) คือ

- (1) รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน (settlement patterns)
- (2) รูปแบบการจัดแบ่งที่ดิน (land-division patterns)
- (3) สถาปัตยกรรมสิ่งก่อสร้าง (architecture) โดยอาจแบ่งได้เป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น (folk architecture) และสถาปัตยกรรมสากล (professional architecture)

การศึกษาพุทธสถาปัตยกรรมล้านนาผ่านภูมิทัศน์วัฒนธรรม เป็นเรื่องที่มีความน่าสนใจอย่างยิ่งเนื่องจากว่าการก่อสร้างวัดล้านนาในมิติของที่ตั้งและภูมิศาสตร์ ตลอดจนการสร้างเพื่อความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับวัฒนธรรมเป็นการร่วมมือพร้อมใจในการสร้างวัดของชุมชนในท้องถิ่นเพื่อให้ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของสถานที่และท้องถิ่นนั้น

1. ความหมายภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ภูมิทัศน์วัฒนธรรม คือ ทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่แสดงถึงการผสมผสานเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ เป็นพัฒนาการของสังคมมนุษย์และการตั้งถิ่นฐานผ่านกาลเวลาภายใต้อิทธิพลของข้อจำกัดทางกายภาพ และ/หรือ เป็นสิ่งที่เห็นได้จากสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและแรงขับเคลื่อนทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และสังคมที่สืบเนื่องกันมา

นิยามความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้ถูกเขียน และให้คำจำกัดความต่าง ๆ มากมาย ขึ้นอยู่กับว่าเราจะมีพื้นฐานมีความรู้ ความเข้าใจในภูมิทัศน์วัฒนธรรมมากน้อยสักเพียงไหน แต่หลักการส่วนใหญ่ก็จะต้องมีความสอดคล้องและใกล้เคียงกัน ซึ่งสามารถสรุปความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้ดังนี้ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม คือ ทุกสิ่งทุกอย่างทั้งทางรูปธรรมและนามธรรมอันเป็นสิ่งที่ผู้คนในกลุ่มถือร่วมกัน (ค่านิยม) และได้กระทำต่อสภาพแวดล้อมภูมิประเทศ เพื่อสร้างความเจริญงอกงาม และพัฒนาสังคมของมนุษย์ เป็นพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ประกอบด้วยแหล่งทรัพยากรทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ อันมีความเกี่ยวเนื่องกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และมีคุณค่าทางด้านความงาม ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแสดงให้เห็นถึงต้นกำเนิดและพัฒนาการของสังคมหนึ่งๆ ผ่านทางลักษณะทางกายภาพและการใช้งานของพื้นที่ เป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการผสมผสานกันระหว่างธรรมชาติและมนุษย์ โดยแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์และการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ผ่านกาลเวลามาจนกระทั่งปัจจุบัน ซึ่งทำให้เห็นได้ว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นผลของความสัมพันธ์หรือการกระทำต่อกัน ระหว่างวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมภูมิศาสตร์ โดยสะท้อนถึงพัฒนาการของสังคมหรือชุมชนนั้น จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ผ่านทางลักษณะกายภาพของพื้นที่ในสังคมหรือชุมชนนั้น

วัตถุประสงค์และแนวคิดการจัดการภูมิทัศน์

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีความสำคัญ มีคุณค่าเป็นสิ่งที่สามารถแสดงเอกลักษณ์ของสังคมหรือชุมชนและสะท้อนถึงพัฒนาการที่ดำรงอยู่ของสังคมนั้นๆ หากไม่ได้รับการจัดการที่เหมาะสม ก็อาจจะถูกทำลายลงด้วยสาเหตุต่างๆ ทั้งจากโดยธรรมชาติและฝีมือของมนุษย์เอง เนื่องจากภูมิทัศน์วัฒนธรรมก็มีลักษณะเช่นเดียวกับทรัพยากรอื่นๆ ซึ่งมีโอกาสจะสูญหายถูกทำลาย ทำให้เหลือน้อยลง ดังนั้น การแสวงหาวิธีการจัดการที่เหมาะสมจึงเป็นสิ่งจำเป็นเร่งด่วนสำหรับภาวการณ์ในปัจจุบัน ด้วยเหตุผลหลักที่ต้องจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม เนื่องจากไม่มีสิ่งที่สามารถนำมาทดแทนสภาพความสมดุลของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเดิมได้หากถูกทำลายแล้วไม่มีทางที่สามารถนำกลับมาใช้ใหม่ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมไวต่อการสูญหาย ถูกทำลาย หรือหมดไปเป็นสิ่งที่แสดงถึงความเป็นอยู่หรือเอกลักษณ์ของสังคมนั้น ๆ เป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาสังคมสู่ความยั่งยืน

วัฒนธรรมกับการเชื่อมโยงวิถีล้านนา

Feilden และ Jokilehto ได้กล่าวถึง ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมว่าเป็นงานของมนุษย์หรืองานที่รวมกันระหว่างธรรมชาติและมนุษย์ และพื้นที่ทางโบราณคดีซึ่งมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์, สุนทรียศาสตร์, ชาติพันธุ์วิทยา หรือ มานุษยวิทยา (Feilden and Jokilehto, 1998: 8) นอกจากนี้ Feilden ยังกล่าวถึง Cultural Landscape ดังนี้

“พื้นที่ประวัติศาสตร์ และสิ่งแวดล้อม เกิดจากการหล่อหลอมองค์ประกอบหลายๆ อย่าง ซึ่งรวมถึงกิจกรรมของมนุษย์ที่มีความสำคัญเท่ากับตัวอาคารรวมทั้งองค์ประกอบทางที่ว่างและสิ่งแวดล้อมโดยรอบ สิ่งเหล่านี้มีความสำคัญในการสัมพันธ์กับองค์ประกอบทั้งหมด ซึ่งไม่ควรจะละเลย พื้นที่ทางประวัติศาสตร์ทั้งหมด ไม่ควรพิจารณาเพียงความสัมพันธ์กับงานสถาปัตยกรรม ควรจะรวมเอาคุณค่าของมนุษย์ที่เชื่อมโยงกับบริบททางสังคมและเศรษฐกิจด้วย”

จากการประชุมที่จัดขึ้นในโรม โดย ICCROM (International Center for the Study of the Preservation and the Restoration of Cultural Property) และ ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) ภายใต้การสนับสนุนของ Cultural Heritage Division of UNESCO ในเดือนเมษายนปี ค.ศ.1983 ได้กำหนดลักษณะของ Cultural Landscape ที่สามารถรับการเสนอชื่อเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม ดังนี้

1. เป็นการออกแบบภูมิทัศน์ (Landscape Design) ที่สร้างขึ้นโดยความตั้งใจของมนุษย์ เช่น สวน (Park land)

2. เป็นภูมิทัศน์ (Landscape) ที่เป็นผลมาจากสังคม เศรษฐกิจ และความเลื่อมใสในศาสนารวมถึงซากสัตว์โบราณ (Fossil Landscape)

3. เป็นภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม (Cultural Landscape) จากความเลื่อมใสในศาสนา ศิลปะ หรือกลุ่มวัฒนธรรม หรือองค์ประกอบทางธรรมชาติเป็นผลจากการเจริญเติบโต มีบูรณะภาพทางประวัติศาสตร์ (Historical Integrity) ซึ่งหมายถึงความสมบูรณ์ทางวัสดุ และสภาพที่ไม่มีข้อบกพร่องของวัสดุ หรือที่ตั้ง ซึ่งเป็นผลจากการเติบโตและการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

อาณาจักรล้านนาหรือดินแดนล้านนา ในปัจจุบันประกอบด้วยแปดจังหวัดภาคเหนือตอนบน ได้แก่ จังหวัดเชียงราย พะเยา แม่ฮ่องสอน แพร่ น่าน ลำปาง ลำพูน และ เชียงใหม่ เป็นดินแดนที่มีวัฒนธรรมสั่งสมมาช้านานและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน จะมีระเบียบแบบแผนตลอดจนการดำเนินชีวิตที่เป็นแบบของตนเองควรค่าแก่การศึกษา

อาณาจักรล้านนา ยังมีความสัมพันธ์ทางด้านศิลปวัฒนธรรมกับราชอาณาจักรไทยหลายประการ ดังจะกล่าวโดยลำดับ (เอมอร ชิตตะโสภณ, 2540: 2) ต่อไปนี้

1 วัฒนธรรมทางศาสนา

ในปี พ.ศ.2020 ความเจริญสุดยอดทางอักษรศาสตร์ก็เกิดขึ้นเมื่อพระสงฆ์ได้สังคายนาพระไตรปิฎกเป็นระยะเวลา 1 ปี ที่วัดเจ็ดยอดหลังจากนั้นก็คงจะจารึก พระไตรปิฎกส่งไปให้อาณาจักรล้านนาทั้งหมด ต่อมาพระสงฆ์ก็หันมาเขียนวรรณกรรมภาษาบาลี (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2522: 37)

อนึ่ง การนับถือศาสนาพุทธของชาวล้านนาไทย มีพื้นฐานมาจากไสยศาสตร์นับเนื่องด้วยศาสนาพราหมณ์แล้วมารับเอาพุทธศาสนาจากที่ต่างๆ จึงเกิดการผสมผสานจนแนบแน่น การปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนาจึงปนเปกันหมด ระหว่างศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ (มณี พะยอมยงค์, 2529: 4)

ความเชื่อทางศาสนาของคนล้านนาจึงเป็นไปในทำนองเดียวกันกับคนไทยโดยทั่วไป กล่าวคือ เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม อาณิสสผลบุญอันเป็นเรื่องของศาสนาพุทธโดยตรง และเชื่อในไสยศาสตร์ตลอดจนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ตามคตินิยมของพวกพราหมณ์

2 วัฒนธรรมทางวรรณกรรม

ลักษณะของคนภาคเหนือก็เหมือนกับคนไทยทั่วไป คือมีจิตใจชอบกาพย์กลอน ชอบคำพูดที่มีเสียงคล้องจองกัน มีสัมผัสสระ มีคำประพันธ์ชนิดต่างๆ เช่น โคลง กาพย์ คำว และขอ ชอบการอุปมาอุปไมยโดยการเอาธรรมชาติหรือสิ่งที่ปรากฏทางรูปธรรมมาเปรียบเทียบกับความรู้สึกนึกคิดที่เป็นนามธรรม (ประคอง นิมมานเหมินท์, 2517: 7)

ในชั้นแรกวรรณกรรมก็ปรากฏเช่นเดียวกับภาคกลาง กล่าวคือ เป็นไปในลักษณะที่เรียกว่า “วรรณกรรมมุขปาฐะ” คือเป็นพวกเพลงชาวบ้าน คำหยอก คำคติ คำปริศนา คำครวญนิทาน ต่อมาจึงกลายรูปเป็นชาดกนิทาน หรือ “ธรรมคำว” ขึ้น ซึ่งมีลักษณะการแต่ง คือ “มีการตั้งคาถาบาลีแล้วขยายความเป็นบรรยาย พรรณนา หรือเทศนาโวหารแล้วแต่กรณี อาจแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร้อยยาว หรือบางที่แต่งเป็นร้อยแก้ว” (ฉัตรยุพา สวัสดิพงษ์, 2522: 9)

แนวความคิดอนุรักษ์โบราณสถาน

การอนุรักษ์โบราณสถานเป็นวิธีการจัดการควบคุมสภาพแวดล้อมวัด โดยมีการกำกับดูแลในการออกแบบผังบริเวณพร้อมกับการจัดภูมิทัศน์ ทั้งมุ่งใจให้ปฏิบัติในสิ่งที่ต้องการและห้ามไม่ให้ปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ต้องการในการปฏิบัติต่าง ๆ ของผู้อาศัยอยู่ในวัดและผู้มาจัดกิจกรรมภายในวัดตลอดจนผู้เข้ามาเยี่ยมชมวัด โดยแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้

1) การเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อเป็นการค้นคว้าหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เพื่อเป็นความรู้พื้นฐานทั่วไปของวัดในการกำหนดแนวทาง หลักการ วิธีการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัด เช่น สภาพปัจจุบัน สภาพปัญหา ระบบของการจัดการ ประวัติวัด

โบราณสถาน โบราณวัตถุ การติดตั้งป้ายและแผนผังที่บ่งบอกความเป็นมา อาคารสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ทางสัญจร ลานจอดรถและ ระบบสาธารณูปโภค สาธารณูปการ เป็นต้น

2) กำหนดกรอบการจัดการว่าจะจัดการอย่างไร ระดับใด

3) สร้างรูปแบบการจัดการและรายละเอียดต่าง ๆ ในการจัดการ เช่น การจัดทำแผนผังการใช้ที่ดินในวัด ซึ่งเป็นแผนผังในการใช้พื้นที่ในปัจจุบันในการจัดตั้งสิ่งก่อสร้างต่างๆ ที่อยู่เดิมและจัดตั้งใหม่ ตลอดจนการแบ่งเขตการใช้ประโยชน์ที่ดิน เช่น เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาสและเขตบริการสาธารณะทั่วไป

ดำเนินการจัดการสิ่งแวดล้อมวัดตามแผนผังที่วางไว้ ทั้งนี้เพื่อจัดการสิ่งแวดล้อมให้เป็นระเบียบเรียบร้อยงามตาและให้มีความเหมาะสมสอดคล้องกับการใช้ประโยชน์และส่งเสริมให้ โบราณสถาน โบราณวัตถุ มีความสง่างามเพื่อเสริมสร้างความรักและหวงแหนในงานพุทธศิลปกรรมตลอดจนเสนาสนะที่ใช้สอยที่มีอยู่ในท้องถิ่นตนตลอดไป

ดังที่กรมศิลปากรได้ระบุไว้ในวิธีการการอนุรักษ์วัดทางวัฒนธรรม จะใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ มีวิธีการอยู่ 2 ประการ (กรมศิลปากร, 2531: 22-23) ดังนี้

1) การป้องกันรักษา

การป้องกันรักษา เป็นการเก็บรักษาไว้ในสภาวะแวดล้อมที่ถูกต้อง และเหมาะสมตามชนิดของวัตถุที่ไม่เหมือนกัน เพื่อป้องกันมิให้ศิลปะโบราณวัตถุเกิดการชำรุดเสื่อมสภาพ และเสียหายเนื่องจากสาเหตุต่างๆ ที่อยู่ล้อมรอบวัตถุนั้นๆ ซึ่งจะต้องมีการศึกษาทางวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของการเก็บรักษา หรือการจัดแสดงวัตถุทางวัฒนธรรมเหล่านั้น เพื่อปรับปรุงแก้ไข จัดเก็บ และจัดแสดงให้อยู่ในสภาวะแวดล้อมที่เหมาะสมกับวัตถุชนิดต่างๆ เหล่านั้น โดยที่จะต้องรู้คุณสมบัติทั้งทางเคมีและ ทางกายภาพของวัตถุแต่ละชนิด องค์ประกอบทางเคมี ลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบต่างๆ ที่รวมกันเป็นโบราณวัตถุนั้น เป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องรู้ เพื่อที่จะได้หาทางป้องกัน ระมัดระวังมิให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพในทางที่จะทำให้เกิดการชำรุดขึ้นกับวัตถุต่างๆ นั้นซึ่งศิลปกรรมที่ทำด้วยเนื้อวัสดุที่ต่างกัน จะมีความคงทนต่อสภาพแวดล้อมได้ต่างกัน การจะป้องกันรักษาเมื่อจะต้องจัดแสดง หรือเก็บรักษาในคลังก็ต้องการสภาวะแวดล้อมที่ต่างกัน

2) การปฏิบัติการรักษา

การปฏิบัติการรักษา เป็นการแก้ปัญหา หายุดี้อย่าง และขจัดปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น และที่จะทำให้เกิดการชำรุดเสื่อมสภาพบนวัตถุแล้วทำให้มีความแข็งแรง คงสภาพเดิมไว้ให้มากที่สุด เท่าที่จะทำได้

ประเภทของโบราณสถาน

โบราณสถาน แบ่งตามลักษณะทางกายภาพได้เป็น 2 ประเภทด้วยกัน คือ

1 โบราณสถานที่เห็นรูปทรงชัดเจนได้แก่ พระราชวัง วัด ป้อม ค่าย กำแพงเมือง คูเมือง คลอง สะพาน ป่อ สระ อ่างเก็บน้ำโบราณ ตระพัง เขื่อน เจดีย์ ปราสาท ภูเขา พระเก้า คุ่มหลวง แหล่งเตาเผา ฯลฯ ซึ่งบางแห่งอาจจะยังใช้ประโยชน์ได้แก่ วัดในพระพุทธศาสนา พระราชวัง พระธาตุดอยสุเทพ พระบรมธาตุนครศรีธรรมราช พระธาตุพนม วังเจ้าเมืองพัทลุง ศาลากลางหลังเก่า จังหวัดน่าน ซึ่งเดิมเป็นหอคำ (บ้าน/ที่ทำการ) เจ้าเมืองน่านและปัจจุบันปรับปรุงเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสงขลา (หลังเก่า) เป็นต้น

2 ซากโบราณสถาน หมายถึง สิ่งก่อสร้างหรือสถาปัตยกรรมที่เคยมีรูปทรงและใช้ประโยชน์มาแต่อดีต แต่ชำรุดผุพังจนมองไม่เห็นรูปทรงชัดเจน โบราณสถานเหล่านี้ไม่ได้ใช้ประโยชน์ตามหน้าที่เดิม แต่ที่ยังมีคุณค่าในฐานะที่เป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรม

นอกจากวิธีการดูแลรักษาโบราณสถานและสภาพแวดล้อมดังกล่าวแล้ว ในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัดก็เช่นเดียวกัน ผู้ที่ดูแลโดยตรง คือ เจ้าอาวาส ซึ่งมีพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ 2505 (แก้ไขเพิ่มเติม 2535) ได้กำหนดให้เจ้าอาวาสเป็นผู้ดูแลวัดโดยกำหนดไว้ในมาตราที่ 37 ได้กล่าวถึงพระสงฆ์ที่ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสต้องบริหารงานของวัด และพระพุทธศาสนาได้ว่ามีหน้าที่ 4 ประการ คือ 1) บำรุงรักษาวัด จัดกิจกรรมและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี 2) ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีอยู่หรือพำนักอาศัยในวัดนั้นปฏิบัติตามธรรมวินัย กฎมหาสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่งของมหาเถรสมาคม 3) เป็นธุระในการศึกษา อบรม และสั่งสอนพระธรรมวินัย 4) อำนวยความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล (กรมศิลปากร, 2556: 80)

การอนุรักษ์ดูแลรักษาโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมภายในวัดก็คือการรู้จักดูแลรักษาของเดิมไว้ไม่ให้สูญสิ้นไปหรือให้คงเดิมตามหลักการอนุรักษ์ สิ่งสำคัญก็คือต้องได้รับความร่วมมือจากพระสงฆ์และประชาชนในการสอดส่อง ดูแล กำกับและตรวจสอบอย่างสม่ำเสมอ ประการสำคัญที่สุด คือการพัฒนาบุคลากรโดยการอบรมให้ความรู้ในเรื่องของการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมของวัด เพื่อเป็นการป้องกันการเสื่อมสลายของโบราณสถาน โบราณวัตถุในปัจจุบันและสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

แนวทางการอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของวัดในสมัยเจ้าแม่จามเทวีวงศ์

แนวความคิดในการบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์โบราณสถาน

เนื่องจากโบราณสถานส่วนใหญ่ในจังหวัดลำพูน อยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรมทั้งนี้

เนื่องจากปัญหาหลายประการทั้งด้านการเสื่อมสภาพของวัสดุที่ใช้ก่อสร้าง ผลกระทบจากภัยธรรมชาติเช่นพายุฝนและความชื้นจากการกระทำของมนุษย์เช่นการหลุดตัวเนื่องจากแรงสั่นสะเทือนของการคมนาคม และการเกิดทัศนวิสัยอุจาด (eyesore) เนื่องจากการขาดการบริหารที่ดี ดังนั้นการบูรณะโบราณสถานให้มีความสง่างามและโดดเด่น จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยกระตุ้นให้ประชาชนในท้องถิ่นเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์โบราณสถานในท้องถิ่นของตน ก่อให้เกิดความร่วมมือในการดำเนินระดับชุมชนในวาระต่อไป

แนวความคิดในการสำรวจ ขุดค้น ขุดแต่ง ศึกษาและขึ้นทะเบียนโบราณสถาน

เนื่องจากเมืองลำพูน เป็นเมืองโบราณที่อายุน่าเก่าแก่มากที่สุดในแอ่งเชียงใหม่ลำพูน และมีประวัติศาสตร์พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏหลักฐานโบราณสถานจำนวนมากกระจายอยู่ในเขตพื้นที่ต่างๆ แต่อย่างไรก็ตามที่ยาวนานในช่วงที่พม่ามีอำนาจเหนือล้านนา ทำให้ชุมชนหลายชุมชนอพยพออกจากถิ่นเดิม ศาสนสถานประจำชุมชนจึงถูกทิ้งร้าง และเมื่อพระยาคำพันธ์นำไพร่พลมาตั้งมั่นบ้านเมืองขึ้นใหม่ แต่ผู้คนยังจำนวนน้อยจึงไม่สามารถฟื้นฟูศาสนสถานนั้นได้ ทำให้เกิดการเสื่อมสภาพไปในที่สุด ประกอบกับชุมชนที่มาตั้งมั่นนั้น เป็นชุมชนใหม่จึงขาดความเชื่อมโยงของชุมชนกับหลักฐานทางโบราณคดี ดังนั้นจึงควรทำการขึ้นทะเบียนโบราณสถานเหล่านั้นเพื่อเป็นการสงวนรักษาไว้เป็นมรดกวัฒนธรรมของชาติ และควรมีการขุดค้น ขุดตรวจ และขุดแต่งโบราณสถานเหล่านั้นเพื่อเป็นการนำหลักฐานที่ได้มาสังเคราะห์ให้เห็นถึงความเคลื่อนไหวชุมชน ศาสนา และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองลำพูนให้ก้าวหน้าต่อไป

1. วัดคู่มะกัก (วัดรมณียาราม)

ความสำคัญด้านพื้นที่ เชื่อว่าสร้างขึ้นในสถานที่ๆ พระนางจามเทวีเสด็จประทับก่อนขึ้นเถลิงราชย์สมบัติในนครหริภุญชัย จึงอาจเป็นวัดแรกที่พระนางจามเทวีทรงสร้างขึ้นในอาณาจักร หริภุญชัยนี้แต่รูปแบบสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในปัจจุบัน เป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นจากการบูรณะในสมัยกรุงศรีวิชัย การขุดค้นทางโบราณคดีพบว่ามีการใช้พื้นที่ในบริเวณนี้มาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ยุคอาณาจักรหริภุญชัย จวบจนปัจจุบันสภาพปัจจุบัน ภายในวัดมีเสนาสนะประกอบด้วย เจดีย์ วิหาร อาคารกุฏิสงฆ์ ส่วนใหญ่เป็นเสนาสนะที่ได้รับการปฏิสังขรณ์ในยุคฟื้นฟู ปัจจุบัน ชุมชนโดยรอบวัดส่วนใหญ่เป็นชุมชนชนบท ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ปัญหาด้านพื้นที่ ขาดการวางแผนการใช้พื้นที่และการปรับปรุงภูมิทัศน์ภายในวัด ขาดการขุดค้น ศึกษา และการเชื่อมโยงข้อมูลอย่างเป็นระบบ ตั้งอยู่ห่างจากชุมชนเมือง การคมนาคมไม่สะดวก (สำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่, 2548: 34)

แนวทางการบริหารจัดการ การอนุรักษ์และพัฒนาแผนงานอนุรักษ์ฟื้นฟู ปรับปรุง

ภูมิทัศน์ภายในวัด ทำการขุดค้นและสังเคราะห์ข้อมูลทางโบราณคดีเพิ่มเติม แผนงานเผยแพร่ความรู้ ปลูกจิตสำนึก จัดทำเอกสารเผยแพร่ประชาสัมพันธ์แผนงานเชื่อมโยงการท่องเที่ยว จัดทำแผนการท่องเที่ยวเชื่อมโยงวัดพระธาตุหริภุญชัย กุระหมัก ตลาดป่าซาง วัดเกาะกลาง เชียงใหม่

2. วัดสังฆาราม (ประตูลิ้น)

ความสำคัญด้านพื้นที่ เป็นวัดที่มีประวัติการก่อสร้างมาตั้งแต่ครั้งหริภุญชัย โดยเป็น 1 ในวัด 4 มุมเมืองที่สร้างขึ้นในสมัยของพระนางจามเทวี การขุดค้นทางโบราณคดีพบว่ามีการใช้พื้นที่ในบริเวณนี้มาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ยุคอาณาจักรหริภุญชัย จวบจนปัจจุบัน

สภาพปัจจุบัน ภายในวัดมีเสนาสนะประกอบด้วย เจดีย์ วิหาร อาคารกุฏิสงฆ์และร้านค้า ส่วนใหญ่เป็นเสนาสนะที่ได้รับการปฏิสังขรณ์ในยุคฟื้นฟู ปัจจุบัน ชุมชนโดยรอบวัดส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่เข้ามาอยู่ใหม่ ประกอบอาชีพค้าขายและการค้าขาย ปัญหาด้านพื้นที่ ขาดการวางแผนการใช้พื้นที่และการปรับปรุงภูมิทัศน์ภายในวัด ขาดการจัดการข้อมูลให้เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ แนวทางการบริหารจัดการ การอนุรักษ์และพัฒนา แผนงานอนุรักษ์ฟื้นฟู ปรับปรุงภูมิทัศน์ภายในวัด ทำการขุดค้นและสังเคราะห์ข้อมูลทางโบราณคดีเพิ่มเติม แผนงานเผยแพร่ความรู้ ปลูกจิตสำนึก จัดทำเอกสารเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ แผนงานเชื่อมโยงการท่องเที่ยว และจัดทำแผนการท่องเที่ยวเชื่อมโยงวัดพระธาตุหริภุญชัยและวัดสี่มุมเมือง

3. วัดมหาวน (มหาวนาราม)

ความสำคัญด้านพื้นที่ เป็นวัดที่มีประวัติการก่อสร้างมาตั้งแต่ครั้งหริภุญชัย โดยเป็น 1 ในวัด 4 มุมเมืองที่สร้างขึ้นในสมัยของพระนางจามเทวี ปัจจุบันเป็นที่ประดิษฐานพระรอดหลวง ซึ่งเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์องค์หนึ่งของนครหริภุญชัย

สภาพปัจจุบันภายในวัดมีเสนาสนะประกอบด้วย เจดีย์ วิหาร หอไตร อาคารกุฏิสงฆ์และร้านค้า ส่วนใหญ่เป็นเสนาสนะที่ได้รับการปฏิสังขรณ์ในยุคฟื้นฟูจนถึงปัจจุบัน ชุมชนโดยรอบวัดส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่เข้ามาอยู่ใหม่ ประกอบอาชีพค้าขายและการค้าขาย ปัญหาด้านพื้นที่ ขาดการวางแผนการใช้พื้นที่และการปรับปรุงภูมิทัศน์ภายในวัด มีการใช้พื้นที่ส่วนมากภายในวัดเป็นสถานที่จอดรถ ทำให้ขาดความร่มรื่น

แนวทางการบริหารจัดการ การอนุรักษ์และพัฒนา ประกอบด้วย แผนงานอนุรักษ์ฟื้นฟู ปรับปรุงภูมิทัศน์ภายในวัด แผนงานเผยแพร่ความรู้ ปลูกจิตสำนึก จัดทำเอกสารเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ แผนงานเชื่อมโยงการท่องเที่ยว จัดทำแผนการท่องเที่ยวเชื่อมโยงวัดพระธาตุหริภุญชัยและวัดสี่มุมเมือง ส่งเสริมให้เกิดสร้างสินค้าที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน

4. วัดพระคงฤๅษี (อาพัทธาราม)

ความสำคัญด้านพื้นที่ เป็นวัดที่มีประวัติการก่อสร้างมาตั้งแต่ครั้งทริภุญชัย โดยเป็น 1 ในวัด 4 มุมเมืองที่สร้างขึ้นในสมัยของพระนางจามเทวี เป็นวัดที่มีผู้พบพระพิมพ์เนื้อดินเผา เรียกว่า พระคง จำนวนมาก ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะศิลปกรรมทริภุญชัย คือเป็นพระพุทธรูปปฏิมากรปางมารวิชัยประทับบนแท่นปัทมาสน์ (วัดพระคงฤๅษี, 2556: 22)

สภาพปัจจุบันภายในวัดมีเสนาสนะประกอบด้วย เจดีย์ วิหาร หอไตร หอระฆัง อาคารกุฏิสงฆ์ ศาลา ส่วนใหญ่เป็นเสนาสนะที่ได้รับการปฏิสังขรณ์ในยุคพื้นฟู – ปัจจุบัน ชุมชนโดยรอบวัดส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่เข้ามาอยู่ใหม่ ประกอบอาชีพค้าขายและการค้าขายรวมไปถึงเกษตรกรรม ปัญหาด้านพื้นที่ ขาดการวางแผนการใช้พื้นที่และการปรับปรุงภูมิทัศน์ภายในวัด มีการใช้พื้นที่ส่วนมากภายในวัดเป็นสถานที่จอดรถ ทำให้ขาดความร่มรื่น

แนวทางการบริหารจัดการ การอนุรักษ์และพัฒนา ประกอบด้วย แผนงานอนุรักษ์พื้นฟูปรับปรุงภูมิทัศน์ภายในวัด ทำการศึกษาโบราณสถานเพิ่มเติม แผนงานเผยแพร่ความรู้ ปลูกจิตสำนึกจัดทำเอกสารเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ แผนงานเชื่อมโยงการท่องเที่ยว จัดทำแผนการท่องเที่ยวเชื่อมโยงวัดพระธาตุทริภุญชัยและวัดสี่มุมเมือง

5. วัดดอนแก้ว (เขตวัน)

ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของโรงเรียนเวียงยอง ตำบลเวียงยอง ความสำคัญเป็นหนึ่งใน 4 ของวัดประจำมุมเมือง เป็นสถานที่พบจารึกวัดดอนแก้ว ลพ.(1) ที่ระบุถึงการออกผนวชของพระเจ้าสรพทิตติ พระมเหสี และพระราชโอรส 2 พระองค์ และเคยมีผู้พบพระพุทธรูปหินทรายจำนวน 3 องค์และพระพิมพ์ดินเผาในวัฒนธรรมทริภุญชัยจำนวนมาก

สภาพปัจจุบัน หมดสภาพเป็นที่ตั้งของสนามกีฬา โรงเรียนเวียงยอง ใน พ.ศ. 2548 โครงการศึกษาคุณค่าโดดเด่นฯ ได้ทำการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณสนามหญ้าหน้าโรงเรียนเวียงยอง พบอิฐก่อในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสคล้ายเสาอาคาร 4 ต้น ยังไม่สามารถระบุหน้าที่การใช้งานได้ชัดเจนปัญหาด้านพื้นที่ โบราณสถานถูกทำลายมากจนเกินไม่เหลือหลักฐานบนผิวดิน ขาดการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดี

แนวทางการบริหารจัดการ การอนุรักษ์และพัฒนา ศึกษา สังเคราะห์เอกสารกำหนดแผนงานอนุรักษ์พื้นฟู ทำการขุดค้นเพิ่มเติมเพื่อตรวจสอบหลักฐานศิลปาจารึก จัดทำป้ายแสดงความสำคัญของโบราณสถาน ทำการปรับปรุงภูมิทัศน์สระน้ำรอบพื้นที่ เพื่อแสดงขอบเขตแผนงานเผยแพร่ความรู้ ปลูกจิตสำนึก จัดทำเอกสารเผยแพร่ประชาสัมพันธ์

6. วัดจามเทวี (อรัญญิกัมมาราม)

วัดจามเทวีตั้งอยู่ในเขตชุมชนจามเทวี ต.ในเมือง อ.เมือง ด้านทิศตะวันตกของวัด

พระธาตุหริภุญชัย ความสำคัญของพื้นที่ เชื่อว่าเป็นวัดที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิของพระนางจามเทวี พบศิลาจารึกวัดกู่กุด ลพ.(2) กล่าวถึงการซ่อมองค์เจดีย์ที่พังทลายเนื่องจากเหตุแผ่นดินไหว โดยพระเจ้าสรพหลิธิใน พุทธศตวรรษที่ 17 ภายในวัดมีโบราณสถานที่สำคัญคือเจดีย์กู่กุดและรัตนเจดีย์ซึ่งมีรูปแบบสถาปัตยกรรมในสมัยหริภุญชัย ต่อมาได้ถูกทิ้งร้างไปและได้รับการบูรณะขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยครูบาศรีวิชัยซึ่งเป็นพระอริยะสงฆ์สำคัญของล้านนาไทย

สภาพปัจจุบัน เสนาสนะภายในวัดประกอบด้วยเจดีย์กู่กุด รัตนเจดีย์ วิหาร กุฏิสงฆ์ อาคารร้านค้า กุฏิบรรจุอัฐิครูบาศรีวิชัย และอาคารพิพิธภัณฑสถาน ภายในวัดประกอบด้วยเจดีย์กู่กุดและรัตนเจดีย์ โดยเฉพาะเจดีย์กู่กุดนั้นปัจจุบันมีคราบเชื้อราซึ่งเป็นอันตรายต่อปูนปั้น และมีรอยร้าวเนื่องจากการสั่นสะเทือนของรถ อยู่ในสภาพเสี่ยงต่อการพังทลาย ชุมชนโดยรอบวัดส่วนใหญ่เป็นชุมชนใหม่ประกอบอาชีพค้าขาย ราชการ และรับจ้างซึ่งส่วนหนึ่งประกอบอาชีพสามล้อถีบ ปัญหาด้านพื้นที่ โบราณสถานเสี่ยงต่อการพังทลาย เนื่องจากแรงสั่นสะเทือนของรถขนาดใหญ่และปริมาณที่หนาแน่น ยังมีข้อถกเถียงประเด็นเกี่ยวกับเจดีย์บรรจุอัฐิของพระนางจามเทวี ขาดการศึกษาขุดค้น ศึกษาทางโบราณคดี

แนวทางการบริหารจัดการ การอนุรักษ์และพัฒนา ศึกษา สังเคราะห์เอกสาร แผนงานอนุรักษ์ฟื้นฟู ทำการขุดค้น ศึกษาทางโบราณคดีเพิ่มเติม ปรับปรุงภูมิทัศน์และป้ายแสดง ความสำคัญของโบราณสถาน เสนอแนะให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทำการก่อสร้างถนนสายเลี่ยงเมืองด้านตะวันตก เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาจราจรและปริมาณรถ โดยเฉพาะรถบรรทุกขนาดใหญ่ มาตรการบังคับใช้กฎหมาย กำหนดมาตรการป้องกันรถบรรทุกหนักวิ่งผ่านบริเวณหน้าวัด แผนงานเผยแพร่ความรู้ ปลุกจิตสำนึก

จัดทำเอกสารเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ แผนงานเชื่อมโยงการท่องเที่ยว จัดทำแผนผังท่องเที่ยวเชื่อมโยงวัดพระธาตุหริภุญชัยถึงจังหวัดเชียงใหม่

7. วัดสันป่ายางหลวง (มาลุลาราม)

ความสำคัญของพื้นที่ เป็นวัดที่มีประวัติความเป็นมาเชื่อว่าวัดสันป่ายางหลวงในอดีตเป็นวัดร้างมาก่อน จนมาถึงสมัยของพระนางจามเทวี ปฐมกษัตริย์ของเมืองลำพูน จึงได้มีการฟื้นฟูวัดสันป่ายางหลวงด้วยการสร้างถาวรวัตถุ และมีการกำหนดเขตธรณีสงฆ์ขึ้นใหม่ พร้อมกับประทานชื่อวัดใหม่ว่า “วัดอาพัฒนารามป่าไผ่ยางหลวง” หรือเรียกง่าย ๆ ว่า “วัดสันป่ายางหลวง” เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสถานที่ตั้ง เพราะในสมัยก่อนบริเวณดังกล่าวมีต้นยางขึ้นอย่างหนาตึบภายในวัดสันป่ายางหลวงมีวิหารที่สวยงามคือ “วิหารพระโขงเขียว” สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2548 เป็นที่ประดิษฐานพระหยกเขียวซึ่งนำมาจากแม่น้ำโขง พระนามเต็มของพระเขียว คือ พระพุทธอัญญรัตน์มหานทีศรีหริภุญชัย ซึ่งเหมือนพระพุทธศากยโคดม องค์ปัจจุบัน (ประสิทธิ์ เพชรรักษ์, 2532: 34)

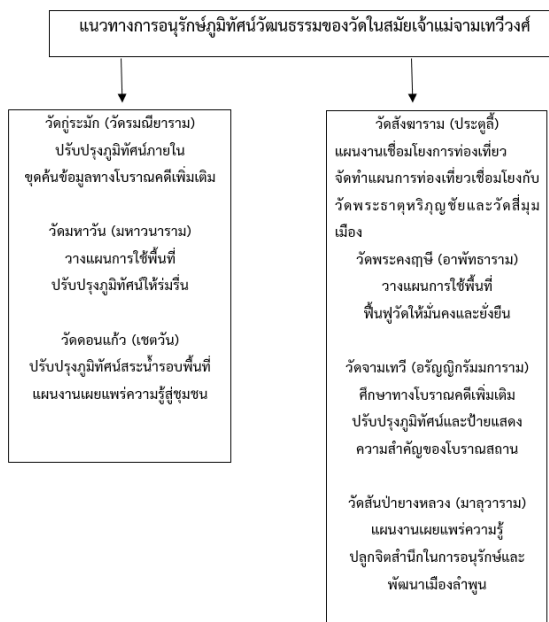
สภาพปัจจุบัน เสนาสนะภายในวัดประกอบด้วยเจดีย์ วิหาร กุฏิสงฆ์ ศาลา เสนาสนะต่าง ชุมชนโดยรอบวัดส่วนใหญ่เป็นชุมชนใหม่ประกอบอาชีพค้าขาย ราชการ และรับจ้าง ปัญหาด้านพื้นที่ โบราณสถานในอดีตถูกลบเลือนจากการบูรณะ ขาดการศึกษาชุดคันศึกษาทางโบราณคดี

แนวทางการบริหารจัดการ การอนุรักษ์และพัฒนา ศึกษา สังเคราะห์เอกสาร แผนงานอนุรักษ์ฟื้นฟู ทำการชุดคัน ศึกษาทางโบราณคดีเพิ่ม ปรับปรุงภูมิทัศน์และป้ายแสดงความสำคัญของโบราณสถาน เสนอแนะให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทำการอนุรักษ์โบราณสถานในอดีตให้คงอยู่ต่อไปแผนงานเผยแพร่ความรู้ ปลุกจิตสำนึก จัดทำเอกสารเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ แผนงานเชื่อมโยงการท่องเที่ยว จัดทำแผนผังท่องเที่ยวเชื่อมโยงวัดในจังหวัดลำพูน เชียงใหม่

องค์ประกอบจากการรับรู้ ซึ่งทำให้เกิดจิตภาพของเมืองลำพูน (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2532: 24 – 33) ประกอบด้วยเอกลักษณ์ (Identity) โครงสร้าง (Structure) และ ความหมาย (Meaning) ในส่วนของเอกลักษณ์ จากการสังเคราะห์ข้อมูลพบว่า วัด และโบราณสถาน พระเครื่องสกุลลำพูน มีส่วนทำให้เมืองลำพูนมีความโดดเด่นจากเมืองอื่น ๆ ในส่วนของโครงสร้าง จากการสังเคราะห์ข้อมูลด้านจิตภาพสาธารณะ (Public Image) พบว่าองค์ประกอบทางด้านจิตภาพของเมืองลำพูน ประกอบด้วยทางเข้าเมือง (Gateways) เป็นสัญญาณเตือนการรับรู้ในการเดินทางเข้าสู่ตัวเมือง ลำพูน โดยส่วนใหญ่มักเป็นองค์ประกอบทางด้านกายภาพที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ทางเข้าเมืองที่มีความแข็งแรงชัดเจนภายในเมือง เช่น แม่น้ำกวงสะพาน วัด เส้นทาง (Paths) เป็นองค์ประกอบที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบทางกายภาพอื่น ๆ ของเมือง โดยที่เส้นทางที่นำไปสู่สถานที่สำคัญของเมืองและเส้นทางที่มีการใช้สอยมาก มักเป็นเส้นทางที่คนส่วนใหญ่จดจำและรับรู้ได้มากกว่าเส้นทางอื่นเส้นทางที่มีความแข็งแรงชัดเจนภายในเมือง เช่น ถนนอินทยงยศ ถนนเจริญราษฎร์ถนนรอบเมือง แม่น้ำกวง เส้นขอบ (Edges) เป็นเส้นกั้นที่แบ่งขอบเขตบริเวณของพื้นที่ออกจากกันอย่างชัดเจนโดยการรับรู้เส้นขอบที่เด่นชัดภายในเมืองลำพูน ประกอบด้วยเส้นขอบทางธรรมชาติ เช่นแม่น้ำกวง เส้นขอบที่มนุษย์สร้างขึ้นเช่นแนวคูเมือง ประตูเมือง แนวอาคารพาณิชย์ริมถนนสายหลัก ศูนย์ชุมชน (Nodes) เป็นศูนย์รวมของกิจกรรมที่มีความเคลื่อนไหวซึ่งส่วนใหญ่ในบริเวณดังกล่าวจะคู่สับสน วุ่นวาย อันเกิดจากการเข้ามาใช้บริการในศูนย์ชุมชนดังกล่าวศูนย์ชุมชนที่มีความแข็งแรงชัดเจนภายในเมือง เช่น ศูนย์ชุมชนบริเวณตลาดสดหนองดอก ย่าน (Districts) เป็นบริเวณที่มีความคล้ายคลึงกันในลักษณะทางกายภาพ หรือลักษณะทางกิจกรรมย่านที่มีความแข็งแรงชัดเจนภายในเมือง เช่น ย่านศาสนสถานบริเวณวัดพระธาตุหรือภูมัยชัยรวมหาวิหาร ภูมิสัญลักษณ์ (Landmarks) เป็นองค์ประกอบทางด้านกายภาพ ที่ใช้

ในการอ้างอิงตำแหน่งภายในเมืองประกอบด้วย ภูมิสัญลักษณ์ที่มองเห็นได้ในระยะไกล (Distant Landmarks) เช่น องค์พระธาตุหริภุญชัย ภูมิสัญลักษณ์ที่มองเห็นได้ในระยะใกล้ (Local Landmarks) เช่น อนุสาวรีย์พระนางเจ้าจามเทวี ในส่วนของความหมาย จากการสังเคราะห์ข้อมูลพบที่มีความหลากหลายอันเนื่องมาจากความประทับใจซึ่งเกิดขึ้นในแต่ละบุคคล จะเป็นแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองลำพูน และเพื่อเป็นการพัฒนาเทคนิควิธีดังกล่าวให้เหมาะสมกับแนวทางในการอนุรักษ์เมืองอื่น ๆ ต่อไปในอนาคต

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

การนำพระพุทธศาสนาจากกรุงละโว้ขึ้นมาเผยแพร่ในหริภุญชัยนครของพระนางจามเทวี ได้ทูลขอพระราชทานช่างต่าง ๆ เช่น สถาปติยกรรม วิศวกร นักประติมากรรม แพทย์ ไชยจารย์ เศรษฐวานิช กรรมกร โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระไตรปิฎกและพระภิกษุผู้ทรงพระไตรปิฎกอีกด้วย ซึ่งทั้งหมดนี้พระนางก็ได้รับพระราชทานทุกประการ นับได้ว่าพระนางได้ขึ้นมาวางรากฐานพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานหรือเถรวาทในหริภุญชัย หรือแคว้นล้านนาเป็นพระองค์แรก ด้วยเหตุนี้จึงไม่น่าสงสัยเลยว่าพระพุทธศาสนาที่พระนางจามเทวีนำไปเผยแพร่ในนครหริภุญชัยนั้น ในสมัยจามเทวีวงศ์ มีการสร้างวัดอยู่หลายแห่ง นับตั้งแต่เดินทางจากกรุงละโว้จนถึงนครหริภุญชัย พระนางก็มีโอกาสให้สร้างวัด เช่น วัดคูระมุก วัดประตูสี่ วัดมหาวัน

วัดพระคงฤๅษี วัดดอนแก้ว วัดจามเทวี วัดสันปายางหลวง โดยส่วนมากพระองค์จะสร้างวัดในนครหริภุญชัย ซึ่งเป็นหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์จามเทวีวงศ์ กลายเป็นเส้นทางโบราณทางศาสนาวัตถุที่สำคัญและทรงคุณค่ามาถึงจนถึงปัจจุบัน

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2531). **วิทยาศาสตร์กับการอนุรักษ์มรดกไทย**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ปจำกัด.
- กรมศิลปากร. (2556). **คู่มือปฏิบัติงานอาสาสมัครท้องถิ่น ในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม (อส.มศ.)**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- ฉัตรยุพา สวัสดิพงษ์. (2522). **วรรณกรรมท้องถิ่น**. ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ต้อยเขียว. (2537). **ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง**. กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภารการพิมพ์.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. (2517). **ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ**. (กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- มณี พะยอมยงค์. (2529). **ประเพณีสิบสองเดือน ล้านนาไทย**. โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ประสิทธิ์ เพชรรักษ์. (2532). **แม่จามเทวี เล่า**. ลำพูน: ลานนาการพิมพ์.
- พรรณงาม ขพานนท์. (2526). **ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม**. ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วัดพระคงฤๅษี. (2556). **เล่าขานประวัติวัดพระคงฤๅษี (อาพัทธาราม) พุทธปรกการด้านอุทธะทิศ (ทิศเหนือ) เผยแพร่เนื่องในงานทำบุญอายุวัฒนมงคล 6 รอบ 72 ปี “พระครูอมรสันติคุณ” เจ้าอาวาสวัดพระคงฤๅษี**. ม.ป.ท.: ม.ป.พ..
- สำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่. (2548). **งานวิเคราะห์คุณค่าโดดเด่นและศักยภาพของเมืองลำพูน**. เชียงใหม่: เณอ กรีน.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2540). **แผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าลำพูน**. ม.ป.ท.: ม.ป.พ..
- แสง มนวิฑูร. (2552). **ชินกาลมาลีปกรณ์**. จัดพิมพ์ในงานทำบุญอายุวัฒนมงคล พระครูสุวัตถ์ปัญญาโสภิต วัดแสนเมืองมาหลวง (หัวข่วง) อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่. พิมพ์ครั้งที่ 8. เชียงใหม่: ม.ป.พ..

- สุรพล ดำริห์กุล และคณะ. (2549). “พระพิมพ์สกุลลำพูนจากล้านนาสู่สากล”. ใน สืบศิลป์ สาน
ศรัทธา อนุรักษ์คุณค่า พระบูชา พระเครื่องล้านนา. เชียงใหม่: โรงพิมพ์นันทกานต์.
- เอมอร ชิตตะโสภณ. (2532). ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมล้านนากับวรรณกรรมประจำ
ชาติ. ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2522). ความรู้พื้นฐานด้านลานนาคดี : ประวัติศาสตร์ วรรณกรรม
ลานนา เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร: โครงการตำรามหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Feilden and Jokilehto. (1998). อ้างถึงใน วิวรรณ สีหนาท. “การศึกษาแนวทางการพัฒนา
อาคารเพื่อการอนุรักษ์ชุมชนในพื้นที่ลุ่มคลอง กรณีศึกษา: คลองอ้อมนันทและ
คลองบางกอกน้อย จังหวัดนนทบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ การ
วางแผนภาคและเมือง. สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง.